

In dit nummer

Erwin Olaf: the Siege and Relief of Leiden (3 October 1574) » 1

Drie oktober in 1821 » 4

Een kogel voor de Leidse kop. Johannes le Francq van Berkhey in 1774 » 5

Rare Italian Sixteenth-century editions in Leiden University Library » 11

Theophrastus, *De Ventis* at the Leiden University Library » 12

'Vindingrijk maar ongepast'. Isaac Vossius' aantekeningen in de *Praeadamitae* » 14

De oplettende kijker: Scaliger straalt weer » 16

Erwin Olaf: the Siege and Relief of Leiden (3 October 1574)

Maartje van den Heuvel (Curator of Photography)

Through the spring and summer of 2011, the Dutch photographer Erwin Olaf (b. 1959) worked on a monumental history piece and a series of related figure pieces, portraits and still lifes about a key event in Dutch history, the relief of Leiden on 3 October 1574. The series was commissioned by Leiden University and Museum De Lakenhal, the municipal museum for history and art of the city of Leiden.

Met unieke
Erwin Olaf
poster
in het hart!

Erwin Olaf, *Plague Doctor*, 2011, chromogenic print, 80 x 60 cm, from the series: The Siege and Relief of Leiden (2011), commissioned by Museum De Lakenhal and Leiden University

Erwin Olaf, *Still Life (Spanish Abundance, Scarcity in Leiden)*, 2011, chromogenic print, 60 x 80 cm, from the series: *The Siege and Relief of Leiden* (2011), commissioned by Museum De Lakenhal and Leiden University

Famine and plague

The story of the relief of Leiden is well-known. In response to rebellious tendencies in the Netherlands, the Spanish undertook measures to keep the Dutch in line. Troops under the command of the Spanish general Francisco Valdés surrounded and besieged Leiden from October 1573 till April 1574 and again from May 1574, in an effort to force the population into submission by starving them out. Famine and the Plague brought suffering and death within the town walls, which finally almost halved the number of Leiden inhabitants from 6000 to 3000. The leader of the Dutch rebellions, William of Orange (Willem van Oranje), the ancestor of today's Dutch royal house, encouraged the citizens to hold out. In a legendary dramatic scene – which probably never really occurred – the mayor of Leiden at one point offered his arm to the hungry citizens, symbolically suggesting that they eat his body first, before surrendering to the Spanish. The relief of Leiden was finally accomplished by a naval action, with skills typical for people living in this land which lies largely below sea level. William of Orange and the States of Holland ordered the inundation of the environment of Leiden, by stabbing the dikes along Holland's rivers. The 'Sea Beggars' – proud nickname of the rebels – delivered Leiden by sailing on their boats into the town, bringing bread and herring.

Although there were other sieges and relief actions at Dutch and Flemish cities in the same period, it is especially the relief of Leiden that is commemorated on a large scale: after the Queen's Birthday and Carnival, it is the third large

public celebration in The Netherlands. It was one of the most important events in the long struggle that not only brought liberation and autonomy for the Dutch, but in the end as well the founding of one's own state and own cultural identity. As a reward for the city's loyalty, and to promote Dutch intellectual life, the new leader, William of Orange, founded the first Dutch university in Leiden in 1575. The events in Leiden marked the beginning of a period of incredible flourishing of the economy, culture and science in The Netherlands: the 17th century, which is still known as the Dutch Golden Age.

Photography of the imagined

Photographer Erwin Olaf is one of the most prominent Dutch artists. On 31 October 2011, he will receive the Johannes Vermeer Award 2011, the highest state prize for the arts in The Netherlands for 'the high quality of his entire oeuvre', as the jury will state. Olaf was approached by Leiden University and Museum De Lakenhal because of his skills in staged photography. From

the 1980's on he has been developing this interest in what he calls 'photography of the imagined' in often daring ways. His series *Chess Men* (1988/1989) and *Blacks* (1990) for example, show a large variety of human appearances, among whom are pregnant women, dwarfs and mutilated people, in costumes and poses that often recall bondage or SM sex. From 2000, he has been developing a more introvert style. From around 2005, in his work references to compositions and motifs from Renaissance painting appear. In 2008, for the Spanish city of Gijon, he reproduced historical paintings by Spanish masters like Murillo and Velázquez in the series *Laboral Escena Gijon*. In the context of the commission on the relief of Leiden, early in 2011, Olaf donated this series to the Leiden University Special Collections.

New insights and girlpower

Whereas in the Gijon series he had been copying specific paintings in a quite straightforward manner, in the Leiden commission he interpreted the depicted historical scenes more freely, rendering them in compositions he entirely invented himself. While doing so, he skilfully processed various forms of input. Olaf researched the tradition of history paintings commemorating the Relief of Leiden that developed over the centuries. Also, he processed new insights, which were gained at the Research Institute for History of Leiden University, in the current project called *Tales of the Revolt: Memory, Oblivion and Identity in the Low Countries, 1566-1700*, and directed by historian Judith

Pollmann. Important shifts in the representation by Erwin Olaf of the Leiden Relief compared to historical paintings on the subject, include the attention the photographer gives to the Plague that afflicted the Leiden citizens in the besieged town, compared to the famine that had always dominated in the earlier imagery. Also, the concentration in the story on mayor Van der Werf changed. Instead, two men were put forward who are now believed to have played a more crucial role with their more harsh and militant way of acting: the city's secretary Jan van Hout and the commanding officer Jan van der Does. They were also the first curators of Leiden University after its foundation by William of Orange. Remarkable additions are the way Olaf focusses on two women in this story: the Dutch Magdalena Moons, who is said to have been restraining her fiancé Francisco Valdés from attacking Leiden, and the goddess Minerva, who performs in the series as the goddess of warfare in the history piece and as goddess of wisdom in an allegorical portrait, similar to the way she is present in Leiden University's logo,

According to the artist, this series on the relief of Leiden was the largest project he ever did. He executed the commission with more than thirty assistants (for technique, set design, clothing, hair, make-up, et cetera) in a film set-like setting in the Leiden Pieterskerk from 6 through 8 July 2011. The commission results are a monumental photographic history piece, that from now on will permanently be on exhibition in Museum The Lakenhal, and a series of smaller size (80 x 60 cm) portraits and still lifes that, after the initial exhibition, will be preserved in the photo collection of Leiden University's Special Collections. The project will play a role in future research as well. The Master 'Film and Photographic Studies' will organize a seminar on forms of interaction between painting and photography, that will finally lead to a future exhibition in the The Hague Museum of Photography.

For elaborate information on backgrounds of this project, see:

- the web exhibition in Digital Special Collections (disc.leidenuniv.nl, choose 'exhibitions')
- M. van den Heuvel, 'Erwin Olaf: The Relief of Leiden (3 October 1574). History Painting remediated into History Photography', *Depth of Field*, 1 (2011) 1, www.depthoffield.eu (on-line journal for research on photography and media culture in the Low Countries, published by Leiden University Press and to be launched on 27 October 2011)

Exhibitions 29 September 2011 – 8 January 2012:

- Erwin Olaf: The Siege and Relief of Leiden (1574), Leiden University Library, Witte Singel 27, Leiden
- Freedom! The Relief of Leiden 1574-2011, Museum De Lakenhal, Oude Singel 28-32, Leiden

Explanation of the centerfold

Erwin Olaf, *Liberty – Plague and Hunger during the Siege of Leiden* 2011, chromogenic print on dibond, 200 x 265 cm (excl. frame), from the series: *The Siege and Relief of Leiden* (2011), commissioned by Museum De Lakenhal and Leiden University

1. The Sea Beggars marching into Leiden as liberators of the besieged city.
2. Minerva, goddess of arms during the relief of Leiden.
3. Jacob van der Does, military advisor and cousin of commanding officer Jan van der Does. Together with Jan van Hout, Jacob and Jan van der Does were referred to as the 'hawks': the more militant leading figures of the relief of Leiden.
4. Jan van der Does, commanding officer and 'hawk' during the siege and relief of Leiden,
5. Jan van Hout, city administrator and a third 'hawk' in the relief of Leiden.
- 6/7. Soldiers erect a gallow, by order of the Leiden military governor Van Broncorst.
8. Plague doctors, with herbs that would prevent them from catching the plague themselves in their beak-like masks. In this depiction of the relief of Leiden, compared to older ones, attention has shifted from hunger to the plague. This allowed Olaf to introduce the figures of the plague doctors.
9. Merchant, inspired by the painting *Portrait of an African man* (circa 1525-1530) van Jan Janz. Mostaert.
10. Mayor Van der Werf putting forward his arm, referring to the traditional iconography in which he is depicted offering his body to the hungry citizens of Leiden.
11. Magdalena Moons, a lady from The Hague, fiancée of the Spanish commanding officer Francisco Valdés. She is holding him back from attacking the city of Leiden.
12. Francisco Valdés, Spanish commanding officer during both the sieges of Leiden in 1573 and 1574.
13. Spanish soldier.
14. Leiden citizen trying to catch a carrier pigeon. Would the note on this pigeon have news on the approaching Beggars?
15. Dirck van den Bronchorst, military governor. He had the gallow erected in Leiden in 1574 to threaten the Leiden citizens with death if they considered to surrender. He died of the plague himself.
16. Andries Allertsz., commanding officer of the militia and freebooters. He died during a sortie near Leiderdorp in the night of 25 May 1574. He was succeeded up by Jan van der Does.

The other figures are soldiers and the suffering people of Leiden.

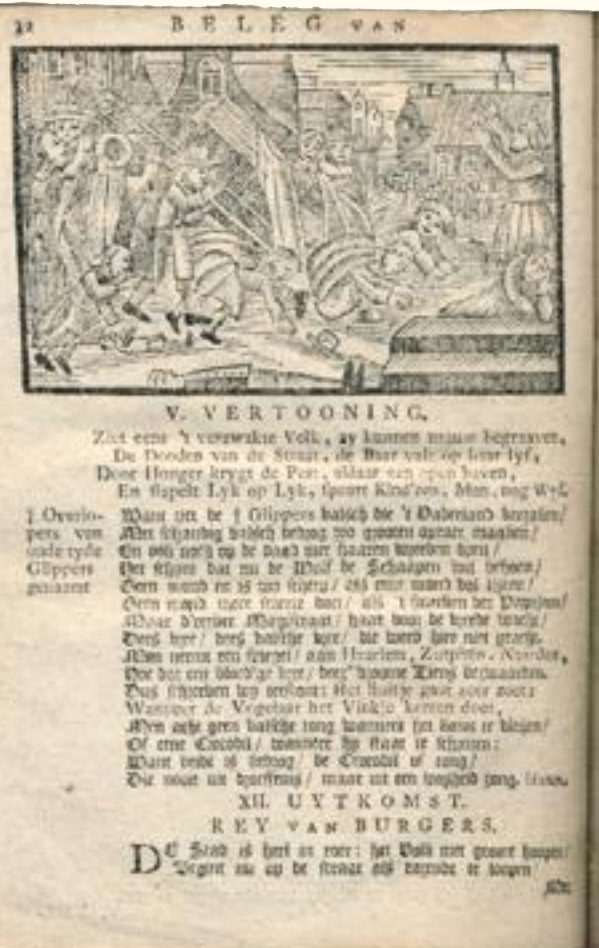
Drie oktober in 1821

Ton Harmsen (studeerde Renaissance-literatuur en promoveerde op Frans-klassieke poëtische theorieën. Hij werkt aan de Censur Nederlandse Toneel (<http://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Ceneton/Bontius/Index.html>).

Drie oktober is altijd feest! Ook toen de Universiteitsbibliotheek Leiden onlangs een exemplaar van Reinier Bontius' toneelstuk *Belegging en ontzet der stad Leyden* kon verwerven, was dat een feestdag. De UB, die al meer dan dertig (van de honderdtien) edities van dit spel uit 1645 in bezit had, kon de hand leggen op een Rotterdamse uitgave uit 1821, die als de laatste druk beschouwd kan worden.

Spaanse Moordlust en Hollandse bothed

Het is niet eens zo verwonderlijk dat dit spel in Rotterdam werd uitgegeven, ook al is Amsterdam het centrum van toneelcultuur, en het beleg voor ons een Leidse

Reynerius Bontius, *Belegging en ontzetting der stad Leyden, geschied in den jaare 1554 (sic!), beginnende den 27 Mey, en eindigende den 3 October daar aan volgende.* Rotterdam, Johannes Scheffers, 1821. [104 c 43].

Reynerius Bontius, *Belegging en ontzetting der stad Leyden, voorgevallen in den jare vijftien honderd vier-en-zeventig [...].* Amsterdam, B. Koene, Boekdrukker, in de Boomstraat, 1821. [BKNOOG 343].

aangelegenheid. In het spel worden de Spaanse wreedheden in Rotterdam breed uitgemeten. De Rotterdamse uitgever Johannes Scheffers ziet broed in de vreugde over het verdrijven van de Spanjaarden. Maar voor welk publiek? Het boek is uitgegeven in fraktuurschrift, het gotische lettertype dat alleen nog gebruikt werd voor het minst opgeleide deel van de bevolking: voor psalmversjes, centsprenten en sprookjes. Het vieren van Leidens ontzet was dus een zaak van het volk, want daar ziet Scheffers zijn kopers. Niet bij de geleerden en de letterkundigen, maar bij de timmerlieden en de dienstmeiden die zich graag vergapen aan de moordlust van de Spanjaarden en de bothed van de Hollanders.

De UB beschikte al over een editie van 1821. Die andere is uitgegeven door Koene te Amsterdam, een oude uitgeversfamilie die zich op gereformeerde kinderen richtte. Maar de Amsterdamse drukker werkt wél met een Romeinse letter, zodat zijn boek met in grote lijnen dezelfde tekst er heel anders uitziet. Ook de illustraties maken dit boek

anders: in plaats van de primitieve houtsneden van de Rotterdamse firma is hier een houtsnijder aan het werk gezet die wat meer in zijn mars had. Acht houtsneden telt het boek, zoals meer dan de helft van de edities sinds 1693: steeds dezelfde acht scènes die als tableaux vivants bij de opvoeringen te zien waren. De set van Koene is spiegelbeeldig aan die van Scheffers, maar wel steeds met dezelfde afbeelding. Houtsneden worden nu eenmaal spiegelbeeldig als je ze kopieert.

Gotisch tegenover Romeins

Scheffers in Rotterdam en Koene in Amsterdam, gotische tegenover romeinse letter – toeval of niet, in 1805 had zich precies hetzelfde voorgedaan. De UB heeft van dat jaar alleen de Amsterdamse druk, maar de Rotterdamse kan men vinden in het Leidse archief. Beide uitgevers blijken in 1821 gewerkt te hebben met dezelfde prenten die zij in 1805 hadden gebruikt, een beetje opgepoetst of bijgevijsd, maar niet opnieuw gemaakt. Enig verband is er wel, want alle vier de edities vertonen dezelfde, opmerkelijke fout. Ik zal citeren uit het door de UB onlangs verworven exemplaar. In de korte inhoud (die sinds 1659 in de meeste edities aan het spel voorafgaat, met nauwelijks gewijzigde tekst) lezen we:

De Gordijnen gaan op met *Andries Allersz.* Oud Gouverneur van *Leyden*, die alle mogelijke vlijt aanwendt om dezelve voor 't aankomen der Fransche magten, die in aantocht zijn, te verhoeden.

De Franse overheersing ligt verser in het geheugen dan de Spaanse tirannie. Dat zo een merkwaardige fout door beide uitgevers twee keer kon worden gemaakt toont wel aan dat het typografengilde niet altijd zo wakker was als van hen verwacht werd.

Er valt nog wat te wensen

De UB bezit lang niet alle honderdtien edities die nu bekend zijn. De zeldzame eerste druk ontbreekt, de enige editie die aan de Leidse schout Bont is opgedragen. Maar wat er wel ligt is een staalkaart van ontwikkelingen: de tekst is in de loop der jaren voorzien van begeleidende teksten en illustraties, aangepast aan de mode van het Frans-klassicisme, weer gerestaureerd in de oude vorm en gereduceerd tot een prentenboek waarin de tekst gedecimeerd werd. Als historische bron over het beleg van Leiden heeft Bontius' toneelstuk geen waarde, maar de rijke verzameling herdrukken is veelzeggend over de manier waarop in de loop der eeuwen met de geschiedenis werd omgegaan.

Een kogel voor de Leidse kop

Johannes le Francq van Berkhey in 1774

Rick Honings (Promoveert op 5 oktober 2011 aan de Universiteit Leiden op het proefschrift *Geleerdheids zetel, Hollands roem! Het literaire leven in Leiden 1760-1860*. Het boek wordt uitgegeven door Primavera Pers te Leiden)

In 1774 werd het tweede eeuwfeest van het Leidens Ontzet gevierd. Twee dagen lang was het feest in de stad. Op maandag 3 oktober werden saluutschoten afgevuurd, vond er een optocht plaats en werd er in de Pieterskerk een dankdienst gehouden. Op de toren van het Stadhuis wapperde de Oranjevlag. De dag daarna vond er een bijzondere gebeurtenis plaats: de voordracht van het dichtstuk *Het Verheerlijkt Leyden* door Johannes le Francq van Berkhey (1729-1812). Hoewel hij tegenwoordig nagenoeg is vergeten,

Titelpagina van Johannes le Francq van Berkhey, *Het Verheerlijkt Leyden* [...]. Leiden, Hendrik Coster en Heyligert en Hoogenstraaten, 1774. [1206 E 29; bruikleen Maatschappij der Nederlandse Letterkunde].

was hij in zijn tijd een prominente dichter en boven alles een zeer kleurrijke figuur. Sinds 1773 was hij als lector in de natuurlijke historie werkzaam aan de Leidse Hogeschool. Overigens was hij niet de enige die de pen oppakte om het Ontzet te bezingen; ook Julia Cornelia de Lannoy en Lucretia Wilhelmina van Merken lieten bij deze gelegenheid van zich horen.

Harikki dikki douw

In 1774 was Berkhey al een bekende Leidenaar. Met de gepubliceerde delen van zijn *Natuurlyke historie van Holland* (1769-1811) – zijn magnum opus – had hij diepe indruk gemaakt. In 1772 was hij bovendien gekozen tot lid van het gezaghebbende Leidse dichtgenootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen*, dat in 1766 was opgericht. Hier wist hij de aandacht op zich te vestigen met zijn excentrieke gedrag en zijn eigenzinnige verzen, waarin hij zich van de heersende taal- en

stijlconventies maar weinig aantrok. Zo liet hij in een vers dat hij bij zijn eerste optreden bij het genootschap voorlas ‘Wilhelmus van Nassau’ rijmen op ‘Harikki dikki douw’. In 1775 zou hij het genootschap vaarwel zeggen, omdat hij weigerde zijn verzen naar genootschappelijk gebruik te laten ‘beschaven’. Dit deed zijn reputatie geen goed. De oriëntalist J.J. Schultens schreef in 1776: ‘De man is en blijft een *Jan Vlegel*. Ik ken weinig mensen, bij wien verwaandheid, nijd en wraakzucht sterker heerschen.’ In de jaren tachtig, toen Leiden in een patriottenbolwerk veranderde, was Berkhey berucht als vooraanstaande Oranjeklant. In de patriotse propaganda werd hij genadeloos aangepakt. Zijn laatste jaren sleet hij in Leiden, in bittere armoede. De terugkeer van Oranje in 1813 maakte hij niet meer mee.

In 1774 was er echter nog geen vuilte aan de lucht. Met toestemming van het stadsbestuur betrad hij op 4 oktober

Titelpagina en gegraveerd auteursportret van Johannes le Francq van Berkhey, *Natuurlyke historie van Holland*. Amsterdam, Yntema en Tieboel, 1769-1811. [638 E 1].

de preekstoel van de Catharina Gasthuiskerk op de Breestraat, de huidige Waalse Kerk. Hij werd begeleid door het bestuur van het Leidse genootschap plus het bestuur van het Haagse *Kunstliefde spaart geen vlijt*. Berkheys optreden maakte een verpletterende indruk op de massaal toegestroomde toehoorders. In het dichtstuk besprak de dichter drie tijdperken uit de Leidse geschiedenis: de tijd vóór 1574, de gebeurtenissen van het beleg en de periode tot 1774. Vooral de muziek die tussen de delen werd gespeeld, zoals een Spaanse oorlogsmars, maakte indruk op het publiek. In het grote dichtstuk schreef Berkhey onder meer over de Leidse hongersnood:

Maar, daar men zelfs voor geld geen voedsel kon
bekoomen,
Was scherpe honger door geen rijkdom in te toomen:
Noch zilver, noch papier kon graage maagen voên,
Daar 't volk te vreên moest zijn met een gering randsoen.
De soudenier [soldaat] verliet, door bangen nood
gedreeven;
Vertwijffeld hoopen, was slechts overig gebleeven;
Die hoope op bijstand, door Oranje toegezeid,
Was Leydens eenigst Brood, in die rampzaligheid.

Le Francq van Berkhey eindigde *Het Verheerlijkt Leyden* met de nationalistische regels:

En, zoo mijn stoute zang een Hollandsch harte treft,
Dan treft hij 't juiste doel van dit mijn onderwinden.
Rukt mij den boezem op, gij zult 'er Leyden vinden;
Het staat 'er in geprent: ja, zoo dit kon geschiên,
Gij zoudt een Hollandsch hart, in Leydens Burger, zien!
'k Verlaat mij op uw gunst: 'k zal met Stads Munt-spreuk
scheiden;
GOD HOEDE HOLLAND, EN HIJ ZALIGE MIJN LEYDEN!

'En de tweede voor mijn kop!'

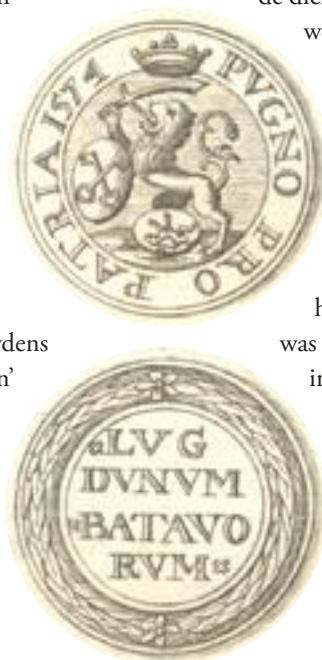
De Haarlemse boekverkoper en auteur Adriaan Pietersz Loosjes (1761-1818) vertelde in zijn werk *Katwijk's zomertogtje* (1805) een mooie anekdote over Berkheys optreden. Door de voordracht van Berkhey werd de vaderlandsliefde van de toehoorders erg opgestookt, vooral toen hij aan het einde van zijn dichtstuk de regels sprak: 'Mijn schorgezongen stem zal, staamrende, uit mijn' gorgel, / Als zij niet zingen kan, dan hikken, met uw orgel; / En, zoo dan de afgunst nog op Leydens welvaart mikt, / Blijf de eerste kogel, voor mijn' Leydschen kop, geschikt!' Bij die gelegenheid kon een 'arm en zeer sober gekleed Leydsch Burger, van de geringste klasse, die den Redenaar den geheelen tijd met ingespannen aandacht had aangehoord, zich niet langer bedwingen, maar barstte in de grootste verrukking uit, zeggende – *En de*

tweede voor mijn kop!' Aan het slot van Berkheys voordracht barstte het publiek in gejuich uit. Na afloop begeleidde een afvaardiging van het Haagse en Leidse dichtgenootschap de dichter naar huis, terwijl hij overal door het volk werd toegejuicht.

's Avonds organiseerde het Leidse genootschap een maaltijd, terwijl het Leidse toneelgezelschap *Veniam pro laude* in eigen kring het treurspel *Het beleg der stad Leiden* van Lucretia Wilhelmina van Merken opvoerde.

Werkte *Het verheerlijkt Leyden* aanvankelijk de verbroedering in de hand, toen het twee maanden later in druk verscheen, was de kritiek niet mild. Het dichtstuk bevatte in de ogen van sommige genootschapsleden te veel taal- en stijlfouten. Er verscheen onder meer een *Dank-betuiing aan den Nederlandschen dichter Jan de Kruyff, voor zyne beschaving en verbeteringen, gebracht in Het Verheerlykt Leyden van Joannes le Francq van Berkhey* (1775). De anonieme auteur van deze kritiek-in-verzen – mogelijk Frans van

Burgemeester van der Werf biedt de hongerende bevolking zijn lichaam aan,
in: *Het Verheerlijkt Leyden*, 1774. [1206 E 29].

Lelyveld, medeoprichter van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* – richtte zich tegen de koopman-dichter Jan de Kruyff, die te lyrisch over *Het verheerlijkt Leyden* zou hebben geoordeeld. Berkheys stuk bevatte namelijk vele onvergeeflijke fouten:

Wat houding, bid ik U! heeft dit *VERHEERLYKT LEYDEN*?
 Wat is er niet veel bont, veel onnatuurlyk in?
 LE FRANCQ kan 't waare Schoon, voorwaar niet
 onderscheiden
 Van 't valsche, noch *bon sens*, van woorden zonder zin.

Hoewel Berkhey zich nogal boos maakte, steeg zijn roem dankzij zijn optreden tot grote hoogte. Zijn dichtstuk bleef populair. Zo merkte nog in 1805 iemand op dat de dichter de verlossing van Leiden beschreef op een wijze 'die bij mij altijd de oogen vochtig doet worden en mijn hart van blijdschap kloppen'. Maar in die tijd was de viering van het Leidens Ontzet op 3 oktober, door het Bataafse bewind, al enige jaren afgeschaft. Pas na het vertrek van de Fransen in 1813 zou de viering van het Ontzet weer in ere worden hersteld.

Rare Italian Sixteenth-century editions in Leiden University Library

Valentina Tolfo (Università degli studi di Udine)

Being international is nothing new for Leiden University and its library. Nowadays, in what is the Netherlands oldest extant library, the catalogue is rich in Renaissance books printed all over Europe. They were brought to Leiden by foreign scholars, who came here to study, and by Dutch scholars, who traveled around Europe and returned home with books in their baggage; but the Renaissance book-trade was truly international, so that many books, as is shown by ownership notes of original bindings, were sold directly to the professors and students of Leiden.

Exploring the catalogue

Given this premise, it is not surprising, when browsing through the catalogue, to find numerous Sixteenth-century Italian editions. A preliminary survey has uncovered some 1800 imprints, including those printed in Hebrew, coming from twenty-six different localities, from North to South: Trento, Udine, Milano, Como, Brescia, Bergamo, Pavia, Torino, Genova, Venezia, Padova, Verona, Vicenza, Cento, Ferrara, Mantova, Cremona, Parma, Modena, Bologna, Cesena, Lucca, Urbino, Firenze, Roma, Napoli. In this total, however, two-third are published in Venice, confirming this one city's dominance over the Renaissance Italian publishing industry, especially in its international ramification.

Over the last thirty years the Istituto Centrale del Catalogo Unico (ICCU) in Rome, which coordinates library and cataloguing activity in Italy, has been conducting an important and prestigious census of Sixteenth-century Italian editions, known as the *Edizioni Italiane del XVI secolo* or, more simply, as *Edit16*. First issued from 1985 as published volumes, from 2000 Edit 16 has been available as an online resource, well known to cataloguers and early-book specialists all over the world. In 2010 it recorded over sixty-three thousand separate entries, although, at a rough estimate, about 5% of this total represents variants of state and issue.

One feature of the database is that, although it is formally a census of libraries in the Italian peninsula, including the Vatican state and San Marino, it does provide records about editions not held in any Italian collection. In these case a link showing where the copy is held is created through the secondary bibliography. This feature is important, given the high proportion of Italian Renaissance books held in libraries outside Italy, and at the moment some four thousands records in Edit16 belong to this category. In my survey of the Italian Sixteenth-century editions held at Leiden University library, I was asked to

pay a special attention to books that were either extremely rare or were not present in *Edit16*. These proved to be fairly numerous and therefore I provide a brief account in order to draw the attention of the librarians and users of Leiden University to their importance.

Title page of Giovanni Francesco Poggio Bracciolini, *Facetie*. [Venetia, Bened. et August. di Bindoni, 1523]. [698 E 7:1].

Rare editions not found in Italy

A number of editions found at Leiden are not recorded as held by any Italian library, but are known to be held in other libraries outside Italy. This is the situation of the *Luminare Maius* by Giovanni Giacomo Manlio (Venetiis: per Simone de luere, 1501), not recorded as present in any Italian library, but recorded by *Edit16* with a secondary reference to a copy in the Staatsbibliothek at Munich.

A further interesting case is represented by two titles, the *Heroica* of Philostratus and the *Scholia Pallia* of Thucydides, which are both part of larger editions, neither of them held by any Italian library. It would be good to know more about these editions, especially the journey and the chances that brought them to Leiden, where they have found a safe home.

An unique edition

A very example of the diaspora of Italian Renaissance books is represented by one edition, of which Leiden appears to hold the only copy known today. It is the Italian translation of the *Facetie* by Poggio Bracciolini, a collection of witty remarks, which was first printed in Latin in 1470. The Italian version was also extremely popular and the Venetian publishing houses produced various editions, which today survive in very few or even unique copies. According to *Edit16*, editions were published in Venice in 1519 by Cesare Arrivabene, known in three copies; in 1532, published by Benedetto di Bondoni, recorded in three copies, to which should be that held at Leiden with shelfmark 1369 E 17: 5; and in 1547, published by Francesco Bondoni and Maffeo Pasini, extant in one copy. This picture is far from complete and it is probable that some editions have been entirely lost.

In the circumstances therefore it was exciting to discover the previously unrecorded edition with the title *Facetie di Poggio Fiorentino: da cui qualunque altra impressione ultimamente con summa diligentia corrette: et da ogni errore purgate*, with the imprint 'per Benedetto et Augustino de Bondoni', 1523, and shelfmark 698 E 7: 1. It is a small book, in octavo format, with only six gatherings signed from a to f. Since books such as this were popular with the readers of the time and were consumed by use, it is hardly surprising that no other copies of this edition are known to survive.

Colofon

jaargang 9 — nummer 3

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Maartje van den Heuvel, Anton van der Lem, Kasper van Ommen, Loek Tilanus, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar.

De eindredactie is in handen van Kasper van Ommen.

Redactieadres Omslag (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden

Druk JP offset, Duiven

ISSN 1572-0160

URL www.bibliotheek.leidenuniv.nl/bibliotheeklocaties/universiteitsbibliotheek/publicaties/omslag.html

e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Theophrastus' *De Ventis at the Leiden University Library*

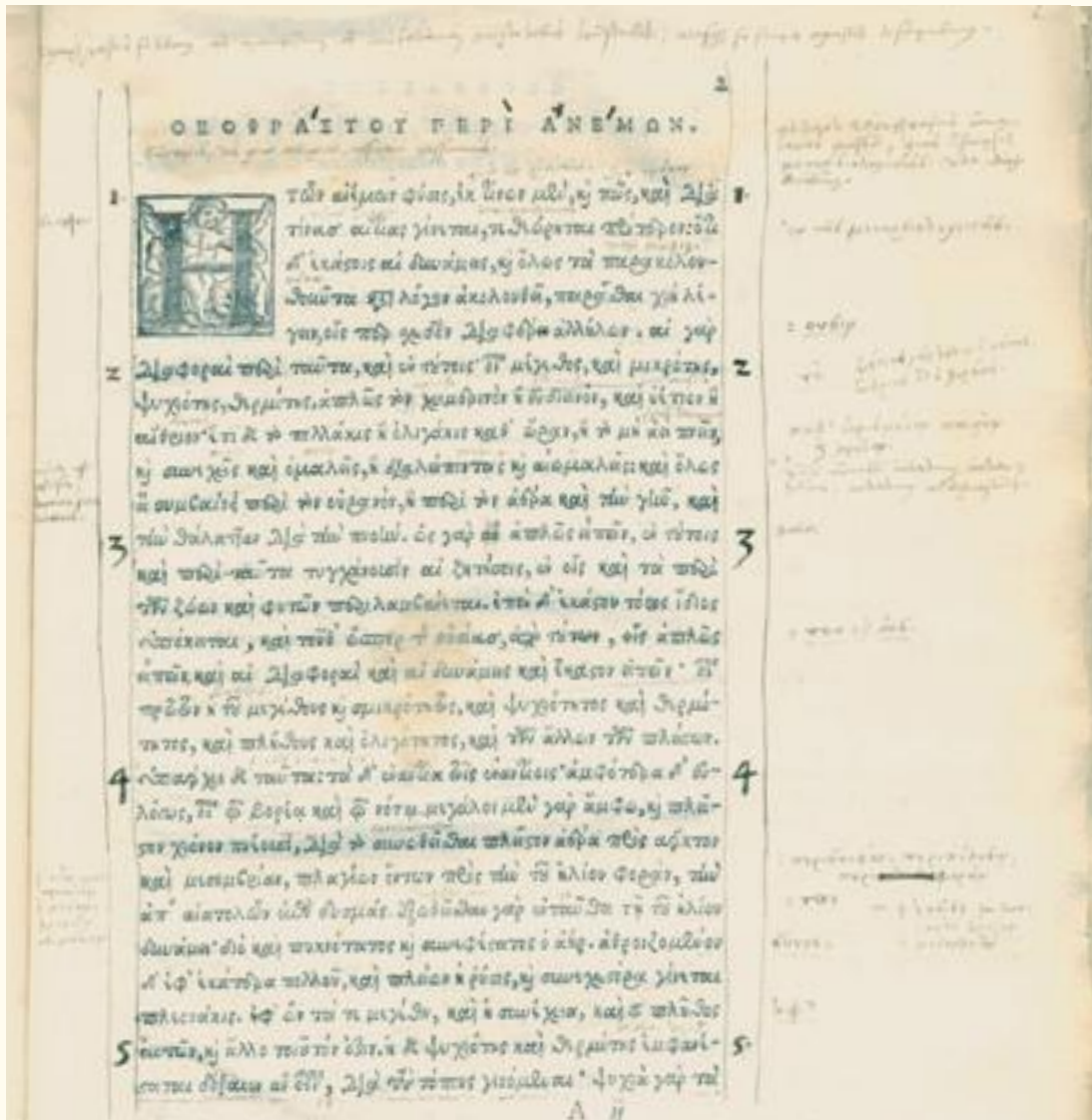
Robert Mayhew (Professor of Philosophy at Seton Hall University, New Jersey, USA. He is currently working on a critical edition of the *De Ventis*, with English translation and commentary)

Theophrastus, *Opuscula nonnulla: De igne; Metaphysica; De lapidibus; De sudoribus; [etc.]* [VGQ 25, f. 2r]

Scholars working on the text of the *De Ventis* of Theophrastus, Aristotle's successor as head of the Lyceum, will find especially interesting three volumes in the rare books room of the Leiden University Library. First, there is one of the twelve surviving manuscripts containing the work: Vossianus gr. Q 25 (1487). Though based ultimately on Vaticanus gr. 1302 (early 14th century), an editor of the text must consider this beautiful manuscript, for the sake of completeness.

The library also holds two volumes containing the rare printed edition of the *De Ventis* published by Vascosanus (Paris, 1551; editor unknown). What is important is not so much the edition itself, but the fact that both copies (call nos. 757 D 32:2 & 758 C 1:3) contain important marginalia. This came as a surprise to me; for although editors and translators of the *De Ventis*, going back to F. Bonaventura (1593), refer to the marginalia in the Vascosanus edition in the Leiden University Library, I have seen no reference to

An annotated page by Adrianus Turnebus in Theophrastus, *De ventis*. Lutetiae, Vascosanus, 1551. [757 D 32 :2]

there being *two* copies with marginalia nor descriptions that do justice to what these volumes (and especially 757 D 32:2) contain.

758 C 1:3 binds together three *opuscula* of Theophrastus published by Vascosanus (in the following order): *De Igne* (1552), *De Ventis* (1551), and *De Odoribus* (1556). The relatively few marginal emendations in the *De Ventis*, by an unknown hand, are quite intelligent, though they are certainly later than the other set (and perhaps dependent on them). Much more important and fascinating is 757 D 32:2, which contains three works published by Vascosanus: the *De Mundo* attributed to Aristotle (1551), the *De Ventis* (1551), and Demosthenes' *Ad Lepitnem* (1548). All three contain extensive emendations and marginalia, and the first two include extra inserted pages with facing handwritten Latin translation. These additions are almost certainly the work of the highly regarded classical scholar Adrianus Turnebus (French, 1512-1565). The translation of the *De Mundo* ends with the handwritten 'Adriano Turnebus 12 Septemb. 1551', and the bound volume itself has in pencil at bottom of the opening (blank) page: 'Interprete adriano turnebo 11 mensis

augustis 1551'. I speculate that this was the work Turnebus sent (or planned to send) to the publisher Vascosanus (for whom he had produced editions with Latin translation of two other *opuscula* of Theophrastus, *De Odoribus* and *De Igne*).

When or even whether such a work was published is unclear. It seems that Turnebus' Latin translation of the *De Ventis* was first published posthumously, in 1600 (and more work needs to be done to determine the relationship between that published version and the handwritten one in 757 D 32:2). Bonaventura, in his commentary on the *De Ventis*, often refers to Turnebus' reading of the text; but it is unclear whether he had access to a Greek edition now lost or was simply inferring the reading from Turnebus' Latin translation (to which he sometimes refers) – or in fact, whether he was referring to the the emendations in 757 D 32:2, which he consulted and knew to be the work of Turnebus. As my interest is primarily in the Greek text of Theophrastus, and not its transmission or Latin translation, I leave these issues for more qualified scholars to settle, and look forward to their results.

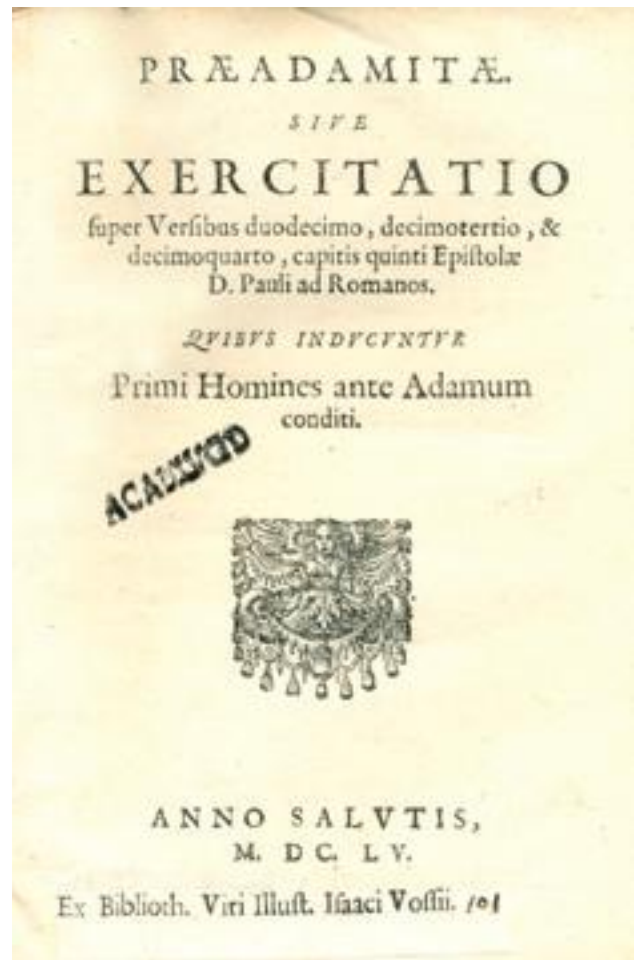
'Vindingrijk maar ongepast'

Isaac Vossius' aantekeningen in de Praeadamitae

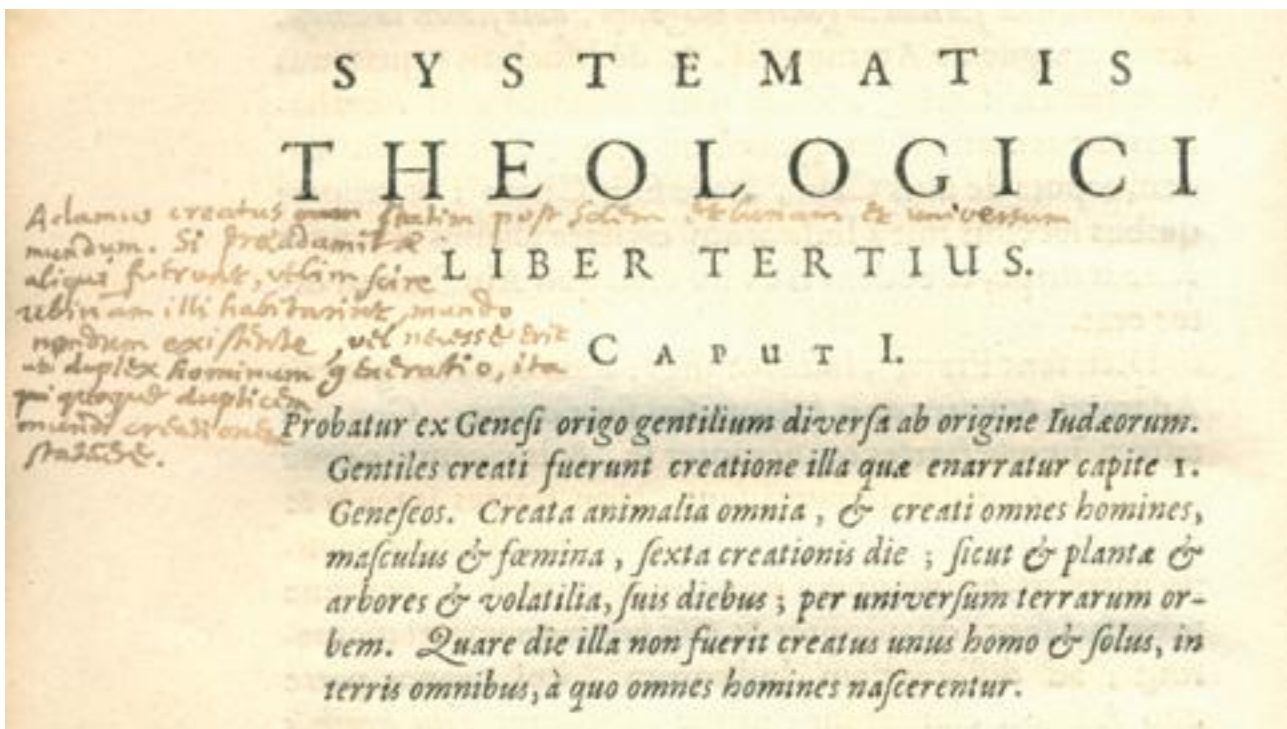
Susan Derksen (Book and Digital Media Studies,
Universiteit Leiden)

In 1655 werd in de Lage Landen en daarbuiten menig theoloog opgeschrikt door de publicatie van een spraakmakend boek. In dit anoniem verschenen werk werd onder andere beweerd dat Adam niet de eerst geschapen mens was geweest, een theorie die op zichzelf al veel stof deed opwaaien. Isaac La Peyrère, de vrij snel na publicatie ontmaskerde auteur van deze *Praeadamitae*, beargumenteerde zijn idee onder andere door bepaalde Bijbelpassages op geheel eigen wijze te interpreteren. Een interessant boekje uit de stapel weerleggingen die na publicatie van dit werk werden geschreven, is Isaac Vossius' *Dissertatio de vera aetate mundi*, in 1659 verschenen bij de Haagse drukker Adriaen Vlacq.

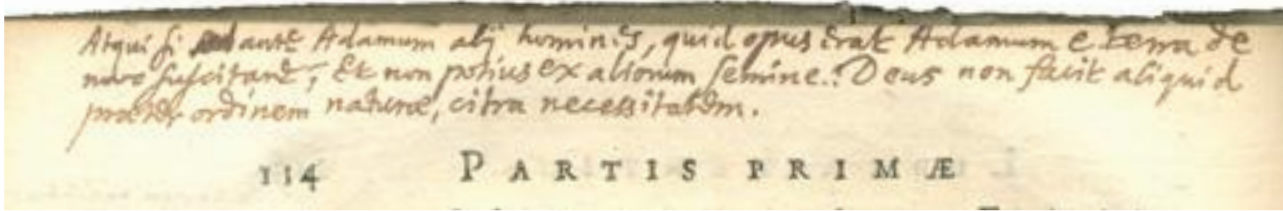
Hoewel dit werk vooral een algemeen pleidooi is voor een nieuwe berekening van de leeftijd van de wereld, verwijst Vossius in het laatste hoofdstuk naar de 'schrijver van de *Praeadamitae*', en hoe diens argumenten bestreden zouden moeten worden. Hij legt uit waarom de tot dan toe verschenen weerleggingen niet bijdroegen aan een écht sterk tegenargument: ze waren allemaal gebaseerd op de Bijbel, net als het werk van La Peyrère zelf. Veel beter zou het zijn om de argumenten van deze auteur teniet te doen met behulp van de oude geschiedschrijvers.

Titelpagina van Isaac La Peyrère, *Praeadamitae*. [Amsterdam, Elzevier], 1655 uit de Vossius-collectie [501 E 3].

Aantekening over het bestaan van mensen vóór Adam op pagina 108 van de *Praeadamitae* [501 E 3].

Opmerking over de schepping van Adam uit aarde in plaats van menselijk zaad in de *Praeadamitae* op pagina 114. [501 E 3].

Vinnig en recalcitrant

In de collectie van de Universiteitsbibliotheek bevindt zich een exemplaar van de *Praeadamitae* uit 1655. Dit quartoformaat boek, in een gerestaureerde perkamenten band, is onderdeel van de Vossius-collectie en bevat handgeschreven aantekeningen in het Latijn, die afkomstig zijn van Isaac Vossius zelf. Hoewel Vossius' handschrift niet altijd met zekerheid te herkennen is, lijkt een opmerking naast een referentie naar een werk van Pomponius Mela op pagina 135 een bewijs dat Vossius inderdaad degene is die deze annotaties geschreven heeft. 'Van deze beweringen heb ik al aangetoond dat ze onzinnig zijn (*Haec jam ostendimus quam sint inepta*),' staat hier, en in Vossius' *Observationes ad Pomponium Melam De situ orbis* uit 1658 wordt op pagina 58 inderdaad verwezen naar de betreffende foutieve tijdrekening, en hoe deze gecorrigeerd zou kunnen worden.

Hoe recalcitrant zijn eigen ideeën soms ook mochten zijn; uit de aantekeningen in de *Praeadamitae* blijkt dat Vossius in ieder geval niet instemde met La Peyrères preadamitische theorieën. Al lezend voorzag hij de tekst hier en daar van een opmerking of uitroep, alsof hij zich direct tot de auteur richtte. Zijn mening over La Peyrères kennis over de oude volkeren blijkt al uit de eerste krabbel in het boek, aan het eind van het eerste deel. La Peyrère merkt hier op dat als de oude geschiedschrijvers terug zouden keren in het land der levenden, ze het zeker eens zouden zijn met zijn interpretatie van Genesis. Vossius reageert hier wat vinnig: 'als we jouw mening over de periode en ouderdom van deze volkeren zouden volgen, zouden we nog niets met zekerheid kunnen stellen over het ontstaan van de wereld.'

Waar woonde Adam?

Aan het begin van het tweede deel volgt een kwestie van meer huishoudelijke aard, beginnend met de vaststelling dat Adam was geschapen direct na de zon, de maan en de aarde. Echter, 'als er ooit mensen vóór Adam hebben

bestaan,' schrijft Vossius, 'dan zou ik wel eens willen weten waar zij zouden hebben gewoond, terwijl de wereld nog niet bestond.' Voor een eerdere groep mensen was dan een tweede wereld nodig geweest, zoals Vossius nog opmerkt, en dit *science fiction*-achtige scenario was ongetwijfeld niet bedoeld om serieus genomen te worden. Al zou het toch vreemd zijn, in het geval waarin er eerder mensen hadden bestaan, dat Adam dan toch uit aarde geschapen was en niet geboren 'uit anderms zaad'. 'God doet niets buiten de gangbare orde der natuur, behalve dat wat nodig is,' luidt hier de terechtwijzing van Vossius.

Zo gaat de schriftelijke discussie verder, met nog een aantal opmerkingen en korte reacties naast verdere passages waar Vossius het niet mee eens was. Men hoefde zich in ieder geval geen zorgen te maken dat Adam en Eva, wanneer ze als eerste waren geschapen, direct zouden zijn verslonden door wilde dieren. Immers, aldus Vossius, in het begin hadden deze nog geen reden om gevaarlijk te zijn. Het onderscheid tussen roof- en prooidieren zou pas later ontstaan. Ook waren er geen eerdere generaties nodig voor de landbouw, want, is de reactie, vandaag de dag zijn er ook nog volkeren die zonder gereedschap werken, en Noach hoefde indertijd alleen maar wijn te leren maken; de druivenplanten groeiden vanzelf wel.

Zonder schepping geen Schepper

Naarmate Vossius vorderde met lezen, werden zijn aantekeningen korter en ongeduldiger. Opmerkingen als 'onzin,' 'fout,' en 'dat volgt daar niet uit,' zijn te vinden vanaf pagina 126. 'Als er geen schepping wordt vastgesteld, is het dwaas te veronderstellen dat er een Schepper is,' reageert hij op een suggestie in die richting op pagina 131. Toch heeft Vossius' laatste geschreven kantlijnopmerking misschien een wat positievere bijklank: waar La Peyrère de Bijbelpassage over het samenkomen van Gods zonen met de dochters van de mensen interpreteert als een bewijs voor het bestaan van mensen vóór Adam, noemt Vossius dit controversiële standpunt 'vindingrijk, maar ongepast.'

De oplettende kijker

Corrie van Maris
(Conservator Academisch
Historisch museum)

Scaliger straalt weer

Afgelopen jaar verwierf het Academisch Historisch Museum een schilderij van het interieur van de Senaatskamer van de hand van Frederique (Willy) Teding van Berkhout-de Meyere uit 1936. Het doek, van het formaat 60 bij 65,5 cm en gevat in een decoratieve lijst beschilderd met veldbloemen, werd in maart van dit jaar gekocht op een veiling van Sotheby's. Het werk was afkomstig uit de nalatenschap van Prinses Juliana. Aangezien de aankoop van dit object geschiedde zonder een fysieke inspectie op de kijkdagen van de veiling, was de schrik groot toen het doek arriveerde in het Academiegebouw. Ter hoogte van de schouw vlak boven het eerbiedwaardige hoofd van onze stichter Willem van Oranje bleek een fiks gat in het doek te zitten. Mogelijk om die reden en gezien het oppervlaktevuil moet het schilderij al geruime tijd op een koninklijke zolder hebben gestaan tussen een overvloed van champagneflutes en soepterrines in ruste (die op diezelfde veiling gretig aftrek vonden bij een groot koperspubliek). Het schilderij is intussen gerestaureerd door Josien van der Werf, die eerder universitair erfgoed, zoals de vele hooglerarenportretten op dit schilderij, onder handen nam. Op de foto na de restauratie is het gat onzichtbaar gerepareerd en het rood van Scaligers toga (rechts naast de schouw) straalt ons weer tegemoet.

Een schat van een tante

Het levendige en technisch goed geschilderde doek is van uitstekende kwaliteit en de context ervan daagt uit tot toekomstig onderzoek. Zo wordt in een recente mailwisseling over het doek met een nicht van de schilderes, Jacoba de Jonge-de Meyere, ook melding gemaakt van het onbekende feit dat Frederique of 'tante Willy' een naorlogs portret schilderde van Johan Huizinga. Naar het schijnt bestond er volgens Jacoba een stevige vriendschapsband tussen de families Huizinga en de Meyere. Het portret van Huizinga was bedoeld voor de Senaatskamer maar zou om onbekende redenen zijn afgekeurd. Jacoba herinnert zich dit portret nog goed omdat het daarna nog jarenlang in haar vaders studeerkamer hing. Volgens Jacoba was Willy 'een schat van een tante waar het als kind heerlijk logeren was' en schilderde zij vele goede portretten in opdracht. Schilderlessen kreeg Willy vermoedelijk van Lizzy Ansingh, een Amsterdams Joffer, met wie zij haar leven lang een goed contact onderhield.

Frederique Teding van Berkhout-de Meyere,
De Senaatskamer van de Universiteit Leiden. 1936.
Olieverf op doek, 60 x 65,5 cm.
[Collectie Academisch Historisch Museum].

Huwelijksgeschenk van Huizinga?

De vraag blijft hoe het schilderij van de Senaatskamer in het bezit van Juliana is gekomen. Heeft Johan Huizinga in 1936 mogelijk opdracht gegeven aan Willy voor het schilderen van de Senaatskamer als huwelijkscadeau voor Prinses Juliana en Prins Bernhard in januari 1937? Huizinga mocht immers als getuige bij dit huwelijk aanwezig zijn. Dit blijft echter een willekeurige speculatie, die wordt tegengesproken door een label aan de achterzijde. Dat label vermeldt als standplaats van het schilderij niet Paleis Soestdijk, maar Paleis Het Loo, de woonstede van Prinses Wilhelmina.

Meer speurwerk rest ons nog doen in het familiearchief De Meyere en in het Koninklijk Huisarchief. Binnenkort wordt er door het Academisch Historisch Museum een plekje gezocht in het Academiegebouw om het schilderij zichtbaar te maken voor bezoekers. In elk geval is het schilderij na de restauratie weer de moeite van het bekijken waard en illustreert het de eeuwenoude band van de universiteit met de Oranjes.